

Przemysław Kubiak

"Damnatio ad bestias" – rodzaj kary śmierci czy sposób jej wykonania?

Zeszyty Prawnicze 11/1, 181-193

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEMYSŁAW KUBIAK

Uniwersytet Łódzki

‘DAMNATIO AD BESTIAS’ – RODZAJ KARY ŚMIERCI CZY SPOSÓB JEJ WYKONANIA?

Damnatio ad bestias z pewnością zaliczyć można do jednego z najciekawszych fenomenów rzymskiego prawa karnego. Stanowi niezwykle intrygujący obiekt analiz naukowych zarówno dla historyków, jak i prawników, głównie z powodu jej wieloaspektowego oraz dynamicznego charakteru. Z jednej strony powiązana była z igrzyskami gladiatorskimi, a dzięki nim nie tylko ze sferą społeczno-polityczną antycznego Rzymu, lecz również moralnością oraz obyczajowością jego mieszkańców. Z drugiej zaś strony stanowi jedną z najbardziej interesujących kar w historii rzymskiego prawa karnego oraz innych antycznych systemów prawnych.

Głównym celem tej dość krótkiej prezentacji nie będzie jednak opisywanie jej genezy, ewolucji lub sposobów jej wykonania, te zostały już bowiem wystarczająco zaprezentowane, a nawet zobrazowane w literaturze tego zagadnienia¹. Poniższa analiza ma za zadanie ustale-

¹ Na temat tej kary zob. G. LAFAYE, *Criminels livrés aux bêtes*, [w:] *Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France*, Paris 1892, s. 97-116; A. PILLET, *Étude sur la ‘damnatio ad bestias’*, «Rivista d’Archeologia, Storia, Arte e Bibliografia Romana Tellus» 1/1912, s. 218-228; G. VILLE, *La gladiature en occident des origines à la mort de Domitien*, Rome 1981, s. 235 i n.; S. LONGOSZ, ‘*Damnati ad bestias*’, «Tarnowskie Studia Teologiczne» 7/1979, s. 82-105; D. SŁAPEK, *Przestępcy na arenach w republice rzymskiej*, «Folia Societatis Scientiarum Lublinensis» 34/1993, s. 35-46; TENZE, ‘*Damnatio ad bestias*’ w rozwoju ‘*venationes*’ okresu republiki rzymskiej, [w:]

nie wyłącznie jednej kwestii, a dotyczącej charakteru prawnego *damnatio ad bestias*. Chodzi mianowicie o jednoznaczne ustalenie, czy stanowiła ona rodzaj kary śmierci, można by dodać samoistnej, czy też była jedynie formą egzekucji, sposobem wykonania owej kary.

Próba odpowiedzi na postawione powyżej pytanie sprowokowana została przede wszystkim brakiem jednolitego stanowiska w literaturze tego tematu, w szczególności swego rodzaju swobodą w traktowaniu tej kwestii przez autorów. Większa część z nich milcząco pomija przedstawiony problem, po czym posługuje się pojęciem *damnatio ad bestias* w jednym bądź w drugim znaczeniu². Zdarzają się również

Kara śmierci w starożytnym Rzymie, Lublin 1996, s. 127-142; M. JOŃCA, 'Parricidium' w prawie rzymskim, Lublin 2008 s. 297 i n. Na uwagę zasługuje również książka A. Baker'a, choć nie ma charakteru naukowego, a stanowi jedynie próbę rekonstrukcji wydarzeń odbywających się na arenie w oparciu o przekazy historyczne, A. BAKER, *Gladiatorzy. Nieznane prawdy o życiu rzymskich niewolników*, Warszawa 2002.

² Na wstępie jednak podziękowania należą się profesorowi K. Amielińczykowi, który wskazał na tę kwestię przy recenzowaniu rozprawy doktorskiej autora tego artykułu. Warto też zaznaczyć, iż powyższa uwaga dotyczy jedynie sfery terminologicznej, na niej bowiem wyłącznie można się oprzeć analizując dzieła różnych autorów. Poniższy podział może też być nie do końca precyzyjny z powodu rozmaitego słownictwa stosowanego przez nich na określenie charakteru prawnego *damnatio ad bestias*. Jako rodzaju egzekucji traktowana jest przez TH. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 915-16 (*die magistratische Execution der Kapitalsentenz, die Hinrichtung*); J. CARCOPINO, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, Warszawa 1960, s. 278-279 (*tortury, egzekucja*); S. LONGOSZ, *op. cit.*, s. 90 (*rodzaj tortury, kara wstępna*). Czasami trudno jest jednoznacznie zakwalifikować terminy określające *damnatio ad bestias*, zob. D. SŁAPEK, *Przestępcy...*, s. 40 (*forma obciążająca karę śmierci*); TENZE, *Damnatio...*, s. 131 i 136 (*samoistna forma wykonania kary śmierci, forma obostrzenia kary śmierci*). O *damnatio ad bestias* jako karze pisze U. BRASIELLO, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli 1937, s. 260-266 (*le pene distinte o damnatio ad bestias, crematio i furca*); P. GARNSEY, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, s. 104 (*aggravated forms of death penalty*); A.H.M. JONES, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972, s. 108 (*unpleasant forms of death obok plain death penalty*); G. VILLE, *op. cit.*, s. 237 (*une forme aggravée de la peine de mort*); W. LITEWSKI, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 53 (*zaostrzone formy kary śmierci*); M. JOŃCA, *op. cit.*, s. 297 (*kara, sankcja karna*). Niektórzy autorzy wprost odnoszą się do przedstawionego problemu i zajmują wyraźne stanowisko w tej kwestii, zob. L. SANTALUCIA, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989, s. 115: *Non si tratta, va osservato, di modi*

przypadki zamiennego używania określenia tego zjawiska w ramach jednej pracy, raz jako rodzaju kary śmierci, a innym razem jako formy egzekucji³.

Rozwiązanie przedstawionego problemu ma istotne znaczenie w zakresie precyzyjnego rozróżnienia momentu wydawania wyroku i wymierzania kary od jej faktycznego wykonania, gdyż oczywiście nie były one tożsame. Co więcej, w zakresie kar pozbawienia życia okres upływający od chwili skazania do zastosowania danej kary mógł być dość znaczący i sięgać nawet roku, na co wskazują przede wszystkim źródła prawne⁴. Oczywiście bardzo istotna z punktu widzenia przetrzymywania skazanego była kwestia rodzaju orzeczonej kary, wiązały się z nią bowiem ewentualne działania podejmowane względem niego, jak również miejsce oczekiwania na jej wykonanie⁵.

Doniosłość prezentowanego zagadnienia zyskuje na znaczeniu również z tego powodu, iż wyniki przeprowadzonej analizy można w pełni zasadnie rozszerzyć na inne sposoby pozbawienia życia skazanych, przede wszystkim w drodze spalenia żywcem lub ukrzyżowania, w późniejszym okresie powieszenia⁶. *Damnatio ad bestias*, obok po-

diversi di esecuzione della pena di morte, ma di pene a se stanti, aventi propria individualita e proprio ambito d'applicazione...

³ Tak np. G. KULECZKA, *Studia nad rzymskim wojskowym prawem karnym*, Poznań 1974, s. 101-102; A. DEBIŃSKI, *Sankcje karne za przestępstwo 'sacrilegium'*, «Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego» 34.1/1993, s. 31.

⁴ D. 48, 19, 29: *Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt. Itaque praeoccupat hic casus mortem et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur...*; PS 5,17,2: *...Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt*; Coll. 11,7,4: *...nam ad gladium damnati confestim consumuntur vel certe intra annum debent consumi...* Analiza tej kwestii w zakresie wymierzania *damnatio ad bestias*, zob. P. KUBIAK, *Przekazy wczesnochrześcijańskie a 'damnatio ad bestias'*, w druku.

⁵ Osoby skazane *ad bestias* były najprawdopodobniej przetrzymywane w szkołach gladiatorów. Taką możliwość sugerują nie tylko zachowane teksty źródłowe (Quint., *Decl. Mai.* 9,21; *lex gladiatoria*, wersy 56-58), lecz przede wszystkim charakter tej kary, tak ściśle związanej z igrzyskami gladiatorскими. Zob. P. KUBIAK, *op. cit.*

⁶ Ukrzyżowanie (*crux*) zostało zakazane przez Konstantyna Wielkiego. Od jego czasów stosowano powieszenie (*furca*), zob. m.in. Th. MOMMSEN, *op. cit.*, 921, przyp. 2; P. GARNSEY, *op. cit.*, s. 128.

wyższych dwóch wymienionych, zaliczana bywa w literaturze do kwalifikowanych form kary śmierci, a więc kar z jednej strony równorzędnych wobec siebie, o podobnym stopniu dolegliwości, z drugiej zaś zdecydowanie odróżnianych od ścięcia głowy mieczem, czyli podstawowego sposobu pozbawienia życia obywatela⁷. Rozstrzygnięcie więc analizowanej kwestii bezpośrednio dotyczyć będzie również charakteru prawnego powyżej wymienionych sposobów uśmiercenia skazanych.

Warto może również odpowiedzieć, czemu spośród kar wykonywanych na arenie prowadzona analiza dotyczy wyłącznie *damnatio ad bestias*. Kary te, do których obok niej zaliczyć można jeszcze *damnatio ad gladium ludi* oraz *damnatio in ludum*⁸, oprócz wspólnego miejsca ich wykonania, nierozzerwalnie związane były z urządzeniem igrzysk gladiatorских, również z udziałem dzikich zwierząt, oraz funkcjonowaniem szkół przygotowujących uczestników takich widowisk, czyli *ludus*. O wyborze *damnatio ad bestias* decydują przede wszystkim dwie przesłanki. Z jednej strony ilość zachowanych źródeł, zarówno o charakterze prawniczym jak i literackim, a co za tym idzie możliwość uzyskania bardziej wiarygodnych wyników prowadzonych badań,

⁷ D. 48,19,8,1: *Vita adimitur, ut puta si damnatur aliquis, ut gladio in eum animadvertatur. Sed animadverti gladio oportet, non securi vel telo vel fusti vel laqueo vel quo alio modo*. We wcześniejszych okresach był to topór, zob. E. CANTARELLA, *I supplizi capitali in Grecia e a Roma*, Milano 1991, s. 154 i n.; C. LOVISI, *Contribution à l'étude de la peine de mort sous la république romaine (509-149 avant J.-C.)*, Paris 1999, s. 165. Na temat *decollatio*, zob. m.in. TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 916 i n.; E. COSTA, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna 1921, s. 94 przyp. 1; E. ŻAK, *Prawnicy rzymscy o sposobach wykonywania kary śmierci*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, Lublin 1996, s. 116.

⁸ Pierwsza z wymienionych miała polegać na umieszczeniu skazańca na arenie i walce na miecze, aż do śmierci. *Damnatio in ludum* natomiast była karą pozbawienia wolności w postaci utraty *status libertatis* oraz umieszczenia w *ludus* z obowiązkiem podjęcia treningu i występowania na arenie podczas igrzysk. Zob. TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 925, przyp. 3; G. VILLE, *op. cit.*, s. 235 i n.; J. CARCOPINO, *op. cit.*, s. 278. Na temat *damnatio in ludum*, zob. TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 947 przyp. 3 oraz s. 953; C. FERRINI, *op. cit.*, s. 154; G. F. FALCHI, *Diritto penale romano (dottrine generali)*, Padova 1937 s. 76; W. REIN, *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus*, Aalen 1962, s. 914; T. WIEDEMANN, *Emperors and Gladiators*, London, 1992 s. 106.

wskazuje jednoznacznie na tę karę. W tym zakresie w szczególności *damnatio ad gladium ludi* uznać należy za co najmniej nieodpowiednią do prowadzonej analizy, już samo jej istnienie można bowiem poddać w wątpliwość⁹. Z drugiej strony natomiast *damnatio in ludum* nie była rodzajem kary śmierci i nie skutkowała co do zasady pozbawieniem życia skazanego. Na podstawie źródeł prawnych orzec można, iż była ona formą utraty wolności, a śmierć na arenie mogła mieć miejsce, nie była jednak głównym jej celem¹⁰. Z tego oczywistego powodu, trudno byłoby uznać ją za właściwy obiekt prowadzonej analizy.

Damnatio ad bestias stanowiła podstawową sankcję karną stosowaną w odniesieniu do niewolników oraz *humiliores* w prawie wszystkich przypadkach popełnienia poważnych przestępstw. Analiza źródeł prawnych dość jednoznacznie pokazuje, iż była ona powszechnie stosowana na całym terytorium imperium rzymskiego, już od czasów Augusta. W tym okresie bowiem w rzymskie prawo karne wkroczył nowy rodzaj postępowania, postępowanie kognicyjne, umożliwiające zastosowanie innych kar niż przewidziane w ustawach oraz stosowane przez *quaestiones perpetuae*¹¹. Obok niej pojawiły się również wspomniane powyżej kary spalanie żywcem oraz ukrzyżowania. *Damnatio ad bestias* znana była w Rzymie już we wcześniejszym okresie, przypadki jej zastosowania jednak dotyczyły przede wszystkim postępowania wojskowego oraz sytuacji naruszania zasad wymiaru sprawiedliwości przez namiestników prowincji, a nie postępowania karnego¹².

⁹ Jedynie kilka niejednoznacznych źródeł najprawdopodobniej się do niej odnosi, zob. Sen., *Epist.* 7,3-5; C.Th. 9,18,1; S.H.A., *Macr.* 12,10.

¹⁰ Zob. Coll. 11,7,4: *Est autem differentia inter eos qui ad gladium et eos qui ad ludum damnantur: nam ad gladium damnati confestim consumuntur vel certe intra annum debent consumi: hoc enim mandatis continentur. Enimvero qui in ludum damnantur, non utique consumuntur sed etiam pilleari et rudem accipere possunt post intervallum, siquidem post quinquennium pilleari, post triennium autem rudem inducere eis permittitur.* Źródło to wyraźnie wskazuje na fakt, iż osoba skazana *in ludum* mogła nie tylko zostać uwolniona od kary po trzech latach, ale nawet po kolejnych dwóch uzyskać wolność.

¹¹ W. LITEWSKI, *Rzymski...*, s. 53.

¹² Są to przede wszystkim przekazy nieprawnicze, trudno więc wymagać od nich precyzji języka w zakresie analizowanego zagadnienia. Zob. Val. Max. 2,7,13 i 14: *Nam*

Z uwagi na charakter prowadzonej analizy, słusznym wydaje się przyjęcie, iż w celu rozwiązania zaprezentowanego problemu należałoby skoncentrować się przede wszystkim na tekstach prawniczych. Wymiar omawianej kary oczywiście opisywany był również w pozostałych źródłach historycznych, brak w nich jednak precyzji językowej niezbędnej do prawidłowego udzielenia odpowiedzi na to pytanie. Takie stwierdzenie wydaje się w pełni uzasadnione, gdyż również współcześnie próżno by szukać subtelnych rozróżnień terminologicznych oraz adekwatnego nazewnictwa instytucji prawnych poza literaturą fachową.

Najprawdopodobniej powodem wątpliwości co do prawnego charakteru *damnatio ad bestias* może być fakt, iż kara ta nie została uwzględniona w dwóch dość dobrze znanych zestawieniach kar stosowanych w rzymskim prawie karnym. Jedno pochodzi z *Pauli Sententiae*, drugie zaś z *Digestów*.

PS 5,17,2: *Summa supplicia sunt crux crematio decollatio: mediocrium autem delictorum poenae sunt metallum ludus deportatio: minimae relegatio exilium opus publicum vincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.*

D. 48,19,28 pr. (Cal. 6 de cognit.): *Capitalium poenarum fere isti gradus sunt. Summum supplicium esse videtur ad furcam damnatio. Idem vivi crematio: quod quamquam summi supplicii appellatione merito contineretur, tamen eo, quod*

posterior Africanus everso Punico imperio exterarum gentium transfugas in edendis populo spectaculis feris bestiis obiecit, et L. Paulus Perse superato eiusdem generis et culpae homines elephantis proterendos substravit... Liv., Per. 51: Scipio exemplo patris sui, Aemili Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit transfugasque ac fugitivos bestiis obiecit. Cic., Ad fam. 10,32,3: ...bestiis vero cives Romanos, in iis circulatorum quendam auctionum, notissimum hominem Hispali, quis deformis erat, obiecit...; Cic., Pis. 36: ...quod populari illi sacerdoti sescentos ad bestias amicos sociosque misisti...; Cic., Pro Rosc. Amer. 71: Noluerunt feris corpus obicere ne bestiis quoque quae tantum scelus attigissent immanioribus uteremur. Sen., De brev. vit. 13,6: Et hoc sane remittatur: num et Pompeium primum in circo elephantorum duodeviginti pugnam edidisse commissis more proelii noxiis hominibus, ad ullam rem bonam pertinet?

postea id genus poenae adinventum est, posterius primo visum est. Item capitis amputatio. Deinde proxima morti poena metalli coercitio. Post deinde in insulam deportatio.

Cytowane teksty zgodnie zaliczają do kar pozbawienia życia ścięcie głowy mieczem, spalenie oraz ukrzyżowanie (powieszenie). Nie wspominają jednak ani słowem o *damnatio ad bestias*, a nie ma wątpliwości, o czym świadczy lektura pozostałych dość licznych fragmentów pochodzących z obu dzieł, iż była ona również stosowana w okresach, do których się odnoszą. Trudno więc w tym zakresie zarzucić im późniejszą ingerencję w ich treść oraz dokonaną interpolację. Z pewnością zamiarem obu jurystów nie było przedstawienie wyczerpującego katalogu stosowanych kar, za ich życia bowiem dominowało już postępowanie kognicyjne oraz związana z nim swoboda wymierzanych kar, te wymienione zatem stanowiły jedynie pewne zalecane rodzaje sankcji karnych¹³.

W literaturze przedmiotu, jak się wydaje dość słusznie, próbowano wyjaśnić ten brak charakterem *damnatio ad bestias*¹⁴. Stosowanie jej dość mocno uzależnione było bowiem od zorganizowania igrzysk z udziałem dzikich zwierząt, co nie zdarzało się zbyt często w ciągu roku i wymagało dość poważnych i czasochłonnych prac przygotowawczych. Można dodać, iż nie wszędzie też było to możliwe, z uwagi na trudności natury czysto technicznej, nie wszędzie obecne były odpowiednie do tego celu budowle, w szczególności amfiteatry, oraz niezbędne dzikie zwierzęta. Zalecanie jej stosowania przez jurystów byłoby w takich przypadkach bezprzedmiotowe i stąd prawdopodobnie brak wzmianek na jej temat w cytowanych fragmentach.

¹³ W. LITEWSKI, *Rzymski...*, s. 52 podaje, iż od cesarza Hadriana proces kognicyjny zaczął dominować nad postępowaniem zwyczajnym, a na przełomie II i III wieku naszej ery stał się jedyną formą postępowania.

¹⁴ TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 927; C. FERRINI, *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Roma 1902, s. 149; A. NOGRADY, *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin 2006, s. 135. Inaczej jednak U. BRASIELLO, który twierdzi, iż nie stosowano jej od czasów Konstantyna Wielkiego, zob. U. BRASIELLO, *op. cit.*, s. 495.

Przedstawiony powyżej charakter *damnatio ad bestias* bardzo wyraźnie obrazuje pewien epizod dotyczący męczeństwa Polikarpa, który miał być rzucony dzikim zwierzętom, ale ponieważ czas igrzysk już minął, został spalony.

Mart. Pol. 12: Mówiąc to wydawali okrzyki i żądali od azjarchy Filipa, żeby wypuścił lwa na Polikarpa. On jednak odparł, że nie ma prawa tego uczynić, bo skończyły się już walki zwierząt. Wtedy wpadli na pomysł, żeby wołać jednogłośnie: spalić Polikarpa żywcem¹⁵.

Również powyższy tekst spowodować może powstanie pewnych wątpliwości odnośnie do charakteru analizowanego zagadnienia i odpowiedzi na pytanie, czy *damnatio ad bestias* była rodzajem kary śmierci. Z przedstawionej sytuacji wywnioskować można bowiem, iż namiestnik nie mogąc rzucić skazanego dzikim zwierzętom z powodu zakończenia igrzysk, wybrał po prostu inny sposób stracenia go, a więc inny rodzaj egzekucji i rozkazał go spalić.

Podobne zjawisko wydaje się opisywać inny autor chrześcijański traktujący o martyrologii pierwszych chrześcijan, a mianowicie Euzebiusz z Cezarei, w swoim dziele *Historia Kościelna*.

Euseb., Hist. Eccl. 5,1,47: Nadeszła wreszcie odpowiedź cesarska, że należy ich stracić; jeśli zaś znajdą się tacy, co się zaprą, należy ich puścić. [...] Tutaj poddał ich ponownemu badaniu. Tym, u których stwierdzono obywatelstwo rzymskie, kazał pościnać głowy, wszystkich innych zaś rzucił dzikim zwierzętom na pożarcie...¹⁶.

W tym wypadku jednak, inaczej niż we wcześniejszym dotyczącym Polikarpa, nie chodziło o zastosowanie innej kary, lecz ustalenie, czy namiestnik w ogóle mógł wymierzyć *damnatio ad bestias* w stosunku do obywateli rzymskich. Zgodnie z odpowiedzią cesarską, kazał ścierać

¹⁵ Tłum. A. ŚWIDEREKÓWNA, *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, Kraków 1998.

¹⁶ Tłum. A. LISIECKI, *Euzebiusz z Cezarei. Historia Kościelna*, III, Poznań, 1924.

obywatelom głowy, cudzoziemców natomiast rzucił dzikim zwierzętom¹⁷. Także i w tej sytuacji wybór namiestnika wydaje się dotyczyć jedynie sposobu stracenia skazańców.

Oba cytowane źródła odnoszą się do etapu stosowania prawa oraz wymiaru sprawiedliwości sprawowanego przez namiestników prowincji. Oba również wydają się sugerować, iż w opisywanych sytuacjach przedstawiciele władzy państwowej dokonywali wyłącznie wyboru sposobu egzekucji skazanych chrześcijan, a nie orzekania takiej lub innej kary. Oczywiście należy uwzględnić fakt, iż są to przekazy literackie, a nie prawnicze, niekoniecznie więc wykazują należyta staranność w zakresie terminologii prawniczej, nie jest to jednak argument przesądzający o całej sprawie.

W celu udzielenia jednoznacznej odpowiedzi na postawione pytanie warto przede wszystkim prześledzić treść poniższych źródeł prawnych odnoszących się do charakteru prawnego *damnatio ad bestias*, które odnaleźć można w *Digestach Justyniańskich*¹⁸.

D. 28,3,6,6 (Ulp. 10 *ad Sab.*): *Sed et si quis fuerit capite damnatus vel ad bestias vel ad gladium vel alia poena quae vitam adimit, testamentum eius irritum fiet, et non tunc cum consumptus est, sed cum sententiam passus est: nam poenae servus efficitur: nisi forte miles fuit ex militari delicto damnatus, nam huic permitti solet testari, ut divus Hadrianus rescripsit, et credo iure militari testabitur.*

¹⁷ Jak się okazuje jednak samego Attalosa rzucił ostatecznie dzikim zwierzętom, łamiąc w ten sposób cesarski nakaz. Euseb., *Hist. Eccl.* 5,1,50: *Dnia następnego Alexander ukazał się w amfiteatrze razem z Attalosem, bo i tego, dla przypodobania się tłumowi wielkorządca ponownie rzucił bestiom na pastwę.*

¹⁸ Także D. 48,19,29: *Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt. Itaque praeoccupat hic casus mortem et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur. Saepe etiam ideo servari solent post damnationem, ut ex his in alios quaestio habeatur.* Źródło to jednoznacznie wskazuje na skutek skazania *ad bestias* w postaci śmierci. Nie ma jednak tak istotnego znaczenia dla prowadzonej analizy, gdyż nie wskazuje jednoznacznie na jego charakter prawny.

D. 48,19,11,3 (Marc. 2 *de publ. iud.*): *Capitis poena est bestiis obici vel alias similes poenas pati vel animadverti...*

Cytowane fragmenty dość jednoznacznie wskazują nie tylko na skutek w postaci śmierci skazanego *damnatio ad bestias*, ale i na jej charakter prawny. W pierwszym z nich Ulpian, relacjonując reskrypt Hadriana dotyczący nieważności testamentu w razie skazania, wyraźnie zalicza ją do kar odbierających życie (*vel alia poena quae vitam adimit*), obok ścięcia głowy mieczem. Podobnie traktuje ją Marcjanus, który zalicza ją, jak i inne podobne do niej kary, do *poenae capitis*, a więc kar powodujących śmierć skazanego¹⁹.

Na szczególną uwagę zasługuje spostrzeżenie, iż cytowani autorzy jednoznacznie określają *damnatio ad bestias* przez *poena*, a więc termin odnoszący się wyłącznie do kary, a nie do sposobu jej wykonania. Można zatem chyba przyjąć, iż przynajmniej w oczach rzymskich jurystów uznawana była za rodzaj kary śmierci, a nie formę egzekucji. Należy jednak pamiętać, iż nie są to źródła bezpośrednio dotyczące etapu stosowania prawa, te niestety nie zachowały się do czasów współczesnych. Dzięki nim możliwe byłoby jednoznaczne ustalenie badanego zagadnienia.

W świetle powyższego główna kwestia będąca przedmiotem analizy wydaje się już być rozsządzona, nadal jednak pozostaje problem interpretacji wydarzeń opisanych powyżej przez pisarzy chrześcijańskich. W ich ocenie zdecydowanie pomóc może kilka ogólnych spostrzeżeń dotyczących cech *damnatio ad bestias*.

Jak już zauważono, kara ta, pomimo pominięcia jej w cytowanych powyżej źródłach, zaliczana jest w literaturze do kwalifikowanych form kary śmierci obok spalenia oraz powieszenia. Taką klasyfikację zdecydowanie potwierdza analiza źródeł dotyczących wszystkich tych trzech kar. Jak się okazuje występują one w tekstach prawnych bar-

¹⁹ Zob. W. LITEWSKI, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s.v. 'poena capitis'; J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s.v. 'poena'. Termin ten jednak we wcześniejszym okresie miał również inne znaczenie, szczegółowa analiza tego zagadnienia zob. E. LEVY, *Die römische Kapitalstrafe*, [w:] *Gesammelte Schriften*, II, Köln-Graz 1963, s. 325-379.

dzo często obok siebie w formie alternatywy²⁰. Przyjąć można zatem, iż nie tylko mogą być stosowane zamiennie, lecz również, iż wszystkie te kary były równorzędne względem siebie pod kątem stopnia ich dolegliwości lub surowości²¹. Nawet w źródłach literackich odnaleźć można fragmenty zestawiające je razem²². Najwyraźniej zatem to od decyzji konkretnego organu sprawiedliwości w danej sprawie zależało, którą z nich zastosować. W takim razie więc, nawet jeśli w danym tekście prawnym nie ujęto wyraźnie *damnatio ad bestias*, jeśli w danym miejscu i czasie akurat zorganizowane zostały *venationes*, jak sugeruje A. Nogrady, *damnatio ad bestias* mogła stanowić pełnoprawny substytut (*die Ersatzstrafe*) pozostałych rodzajów kary²³. Sytuacja również mogła wyglądać odwrotnie i takie właśnie zjawisko opisane zostało najprawdopodobniej w obu fragmentach martyrologii chrześcijańskiej dotyczących losów Polikarpa oraz Attalosa. Opisanymi tam namiestnikami podejmowali decyzję nie odnośnie do sposobu egzekucji, lecz samej kary, kierując się możliwością jej zastosowania w danym przypadku w zależności od przyczyn natury faktycznej (zorganizowanie igrzysk) lub prawnych (możliwość skazania obywatela). W rzeczywistości zatem przytoczone sytuacje nie dotyczą etapu wykonania kary, lecz wydawania wyroku i jej wymiaru, ze względów językowych jedynie powstają trudności interpretacyjne tych tekstów. Przyjmując takie założenie, można spostrzec, iż opisywane teksty nie tylko nie

²⁰ *Damnatio ad bestias* albo *crux*, zob. PS 5,22,1; 5,23,1; 5,23,15; D. 48,19,9,11; D. 48,19,28,15; D. 48,19,38,2; D. 49,16,3,10. W szczególności jednak PS 5,17,2 oraz D. 48,19,28 pr., które wyraźnie zestawiają na równi *crux* i *crematio*. *Damnatio ad bestias* albo *crematio*, zob. PS 5,24; 5,29,1.

²¹ Możliwość zamiennego ich wymierzania sugeruje także D. GRODZYNSKI, *Tortures mortelles et catégories sociales. Les summa supplicia dans le droit romain aux IIIe et IVe siècles*, [w:] *Du châiment dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, Rome 1984, s. 367. Por. C. FERRINI, *op. cit.*, s. 149, który również analizuje opisywany przykład dotyczący Polikarpa.

²² Apul., *Met.* 6,31-32.

²³ A. NOGRADY, *op. cit.*, s. 135. Zob. też C. FERRINI, *op. cit.*, s. 149. Być może tłumaczy to pochodzenie olbrzymich ilości osób skazanych na śmierć w takich przedstawieniach jak *naumachia*, czyli inscenizowanych bitew morskich, gdzie ginęły czasami nawet tysiące skażców, zob. Tac., *Ann.* 12,56.

są w opozycji do analizowanych wyżej źródeł prawnych, lecz raczej precyzyjnie je uzupełniają, przedstawiając praktyczną stronę wymiaru sprawiedliwości oraz ukazując działalność jurysdykcyjną namiestników prowincji.

Na koniec, skoro podstawowa kwestia wydaje się już rozwiązana, należałoby przyrzeć się na chwilę właściwej terminologii stosowanej w odniesieniu do *damnatio ad bestias*. Najczęstszym chyba terminem używanym na jej oznaczenie we współczesnej literaturze jest *zaostrzona* lub *kwalifikowana forma kary śmierci*. Ustalono już, iż faktycznie była ona rodzajem kary śmierci, poniższe uwagi dotyczą jednak określenia *zaostrzona*. Jest ono uzasadnione w pewnym zakresie jedynie, a mianowicie w porównaniu do kary śmierci wymierzanej obywatelom, a później *honestiores*, a więc ścięcia głowy mieczem. Takie dookreślenie odzwierciedla niejako dodatkowe cierpienie, jakiego doznawał skazany przy wykonywaniu *damnatio ad bestias*, *crux* lub *crematio*. Dla niewolników, cudzoziemców oraz *humiliores* jednak stanowiła ona podstawową formę kary śmierci w przypadkach popełnienia określonych najcięższych przestępstw. Trudno więc w tym znaczeniu mówić o jakimkolwiek zastrzeniu odpowiedzialności, chyba, że za taką okoliczność uzna się status skazanego. Analizowane określenie zatem może być mylące, sugerować może bowiem zastrzenie odpowiedzialności sprawcy na skutek pewnych okoliczności faktycznych popełnionego czynu²⁴. Co do zasady jednak podkreśla ono wyłącznie bardziej surowy sposób pozbawienia życia, związany z dodatkowym pohańbieniem oraz bólem.

²⁴ Można odnaleźć kilka źródeł, które wskazują na zastrzenie odpowiedzialności sprawcy na skutek zaistnienia pewnych okoliczności faktycznych oraz wymierzenie w związku z powyższym *damnatio ad bestias*, zob. D. 47,14,1,3 oraz D. 48,13,7. Przykłady te jednak pokazują wyłącznie, iż w rzymskim prawie karnym istniało zastrzenie odpowiedzialności sprawcy. Podobne sytuacje dotyczyły również wymiaru innych kar, nie jest to więc cecha wyłącznie analizowanej sankcji karnej.

'DAMNATIO AD BESTIAS' – KIND OF DEATH
PENALTY OR MODE OF EXECUTION?

Summary

Damnatio ad bestias was one of the most amazing institutions of Roman criminal law. It was closely connected to gladiatorial games and this relation caused and influenced its dynamic and complex nature. The goal of this paper is to answer the question about the legal characteristic of *damnatio ad bestias*, whether it was a kind of death penalty or only a mode of its execution. On the basis of legal sources one can affirm that, at least in the roman jurists' opinion, *damnatio ad bestias* was a *poena*, although sometimes it was omitted in the legal catalogs of penalties used in the field of Roman criminal law. This fact may be reasonably explained by the nature of this punishment – it depended on organization of the games with wild animals, so not everywhere there was appropriate infrastructure and necessary beasts. On the other hand, texts describing this penalty, mostly concerning martyrdom of Christians, may suggest that it was a mere mode of execution. But as it seems, these sources refer to the moment of infliction of *damnatio ad bestias* and other aggravated forms of death penalty, like burning alive and crucifixion, and to the governors' jurisdiction. All these three penalties were interchangeable accordingly to the circumstances, which fact may create an idea that they were only forms of execution.